

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

กระบวนการรบของพญาวานรในการแสดงโขน มีแบบแผนและวิธีการแสดงเฉพาะสำหรับตัวลิง ผู้วิจัยทำการศึกษากะบวนท่ารบ ของพญาวานร 3 ตัว ซึ่งมีความสำคัญต่อกะบวน การรบมาก คือ สุคริน หนุมาน และองคต จากการศึกษาวิเคราะห์พญาวานรทั้ง 3 ตัว อาจสรุป ได้ว่า สุคริน หนุมาน และองคต ต่างเป็นพญาวานรที่มีบทบาทสำคัญ ดังจะเห็นได้ว่าพระราม ทรงใช้พญาวานรทั้งสามตัวนี้ให้รับภารกิจที่เกี่ยวกับการรบครั้งสำคัญเสมอ

- สุครินมักจะได้รับการกิจให้ออกไปจัดทัพ ตรวจไพร่พลให้พร้อมด้วยเหตุที่อาวุโส และมีความสุขรอบคอบ ในบางครั้งก็เป็นทีปรักษาวางแผนการรบ ตลอดจนออกรบโดยคอยป้องกันเป็นทัพหลัง การรบครั้งสำคัญ ได้แก่ สุครินรบกุมภกรรณ ตอน สุครินถอนต้นรัง, สุครินรบ ทศกัณฐ์ ตอนสุครินหักฉัตร, สุครินรบพาลี ตอน ทรณี-ทรพา เป็นต้น

- หนุมาน เป็นพญาวานรที่มีฤทธิเดชมาก จึงเป็นกำลังสำคัญในการรบระหว่างที่ทำการต่อสู้ หากยักษ์ตนใดหลบหนี หนุมานจะเป็นผู้ตามไปสังหารเสมอ การรบครั้งสำคัญได้แก่ หนุมานรบวิรุญจำบังตอนศึกวิรุญจำบัง, หนุมานรบไมยราพณ์ ตอน ไมยราพณ์สะกดทัพ, หนุมานรบบรรลัยกัลป์ ตอนปราบไอรสทศกัณฐ์, หนุมานรบกุมภกรรณ ตอน สุครินถอนต้นรัง, หนุมานรบนิลนัท ตอน จองถนน, หนุมานรบมัจฉานุ ตอน ไมยราพณ์สะกดทัพ เป็นต้น

- องคต มีหน้าที่เป็นผู้ช่วยหนุมานในการออกรบแทบทุกครั้ง ซึ่งทำการรบเคียงคู่กัน อยู่ในทัพส่วนหน้า การรบครั้งสำคัญ ได้แก่ องคตรบยักษ์ปักหลั่น ตอน สิบมรรคา, องคตรบ กุมภกรรณ ตอนสุครินถอนต้นรัง เป็นต้น

กระบวนการรบของพญาวานร มีความสำคัญต่อการแสดงโขนมาก ดังนั้น ผู้ที่จะแสดงเป็นตัวพญาวานรจึงจำเป็นต้องได้รับการคัดเลือกและฝึกหัดเบื้องต้น โดยพิจารณาจากรูปร่างเป็นสำคัญ จากนั้นก่อนที่จะเริ่มฝึกหัดก็จะต้องทำพิธีคำนับครู และไหว้ครูต่อไปตามลำดับ การฝึกหัด จะเริ่มต้นด้วยการหัดขั้นพื้นฐาน ที่เรียกว่า การฝึกหัดเบื้องต้น ซึ่งประกอบไปด้วย การตบเข้า กองสะเอว ต้นเสา ดิบเหลี่ยม ลึกษา หกคะเมนและตัดมือ ดัดแขน ดัดหลัง การฝึกปฏิบัติขั้น พื้นฐานนี้มีประโยชน์ต่อผู้ฝึกหัดดังนี้

1. สามารถเข้าใจการใช้จังหวะ เพื่อให้เกิดทักษะความสัมพันธ์ระหว่างท่าทางกับจังหวะ
2. สามารถยกเอียงลำตัวได้อย่างถูกต้องโดยร่างกายช่วงล่างนิ่ง ซึ่งจะ เป็นประโยชน์นำไปใช้ในการปฏิบัติกระบวนท่ารบ
3. สามารถทรงตัวในลักษณะนั่งและยืนได้อย่างเต็มที่ ไม่โอนเอนเมื่อจำเป็นต้องยกขาและยึดกระบะ (ยึดกระบะทก) ซึ่งเป็นท่าหลักของการเคลื่อนไหวช่วงขาของลิง
4. สามารถปฏิบัติท่าตั้งวง ตั้งเหลี่ยม ได้อย่างถูกต้อง ตามแบบกระบวนท่า นาฏยศิลป์โขนลิง
5. สามารถปฏิบัติท่าเฉพาะของญาวานรได้ถูกต้อง ได้แก่ การหกดะเมนในท่า อันทา และพาสุนี ตลอดจนแสดงท่าพลิกแพลงต่อเนื่องได้สัมพันธ์กัน เช่น ตีลังกาหงายหลัง และถึกขา โดยปฏิบัติติดต่อกันได้

เมื่อได้รับการฝึกหัดโขนลิงเบื้องต้นเป็นการปูพื้นฐานแล้ว ลำดับต่อไปต้องฝึกหัดแม่ท่าโขนลิง ซึ่งเป็นกระบวนท่าที่มีความสำคัญต่อการเป็นญาวานรมาก การฝึกหัดแม่ท่าโขนลิงนี้แบ่งออกเป็นสองช่วง คือ แม่ท่าโขนครั้งแรก และแม่ท่าโขนครั้งท่าหลัง แม่ท่าโขนครั้งแรก ตั้งแต่ท่าที่ 1-91 ผู้ฝึกจะเข้าใจกระบวนท่าของลิงได้เป็นอย่างดี และสามารถปฏิบัติท่าทางของลิงตามแบบท่านาฏยศิลป์โขนได้อย่างถูกต้อง กระบวนท่าของแม่ท่าโขนลิงทั้ง 91 ท่า เมื่อวิเคราะห์ดูแล้วจะเห็นได้ว่าแต่ละท่าจะมีลักษณะเหมือนกัน และแตกต่างกัน ซึ่งสามารถจัดหมวดหมู่ได้ดังนี้

ส่วนศีรษะ	ส่วนมือ	ส่วนเท้า
เหลียวซ้าย	คว่ำ	ยกเท้า
เหลียวขวา	จับผ้า	เหลียมน้อย
มอง	ปาดเข้า	เลาะเลาะ
ยกคอ	เกาคาง	เก็
	เข้าอก	สุดเท้า
	เกาเอว	พลิกเข้า
	ตั้งวงลิง	ยึดกระทก
		ตะลิกติก
		ขยับเท้า

นอกจากนี้ ยังมีกระบวนท่าที่รวมสรีระทุกด้านเป็นท่าเฉพาะดังนี้ ขู่ ปิกกา เข็ด หย่อง กระทบดลวง เก้ง หกคะเมน กระทิบพันคว้ามือ กระทิบพันหงายมือ กระทิบกลับ กระทิบสามเหลียม เมื่อจัดหมวดหมู่ได้แล้ว ทำให้ทราบถึงกระบวนท่าซึ่งเรียงร้อยกันอยู่ 91 ท่านั้น ส่วนใหญ่จะปฏิบัติซ้ำกัน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงง่ายต่อการทำความเข้าใจ และจดจำกระบวนท่าได้อย่างแม่นยำ โดยจะรู้ว่าการฝึกหัดแม่ท่าลิงครึ่งท่าแรกมีท่าอะไรบ้าง ซึ่งจะเป็นประโยชน์มากในการนำท่าในแม่ท่าลิงไปใช้กับท่าอื่น ๆ เช่น ในการรบ การออกกราว การรำเพลง หน้าพาทย์ต่าง ๆ เป็นต้น

สำหรับการฝึกหัดแม่ท่าโขนลิงครึ่งท่าหลัง ท่าที่ 92-255 ผู้ฝึกจะได้รับกระบวนท่าที่นับว่าเป็นท่าเฉพาะของลิง ซึ่งจะเน้นอกับกิริยา มักเป็นท่าทางที่ลิงใช้เป็นวิถีชีวิตประจำวัน เช่น การม้วนตัวไปข้างหน้าและไปข้างหลัง การจับแมลง การจับหมัด การเล่นแมลง และการเล่นหมัด ในลักษณะทำนั่งและทำยืน เป็นต้น เมื่อวิเคราะห์กระบวนท่า ในแม่ท่าโขนลิงครึ่งท่าหลัง จะเห็นได้ว่า ลักษณะของท่าบางท่าก็เหมือนกัน แต่บางท่าก็ต่างกัน ซึ่งสามารถจัดหมวดหมู่ได้ดังนี้

ส่วนศีรษะ	ส่วนมือ	ส่วนเท้า
เหลียว	จับผ้า	ตั้งเหลี่ยม
สับหน้า	คว่ำ	หลบเหลี่ยม
ก้มหน้า	สลัดมือ	เก็บ
เงยหน้า	เข้าอก	ขยับเท้า
	ตั้งวงลิง	สอดเท้า
	เกาข้อมือ	ยกเท้า
	เกาเอว	ก้าวเท้า
	เกาหน้าแข้ง	หลบเข่า
	แหวก	กระโดดยกเท้า
		ยิดกระตก

นอกจากนี้ยังมีกระบวนท่ารวมสระทุกด้าน เป็นท่าเฉพาะดังนี้ ชู หกคะเมน กระโดดลงวง กระตีบกลับ กาจับปากโลง คลาน หงายหลัง ฉีกขา จับแมลงวัน จับหมัด กระตีบฟันจับสอดมือ เมื่อจัดหมวดหมู่ได้แล้ว ทำให้ทราบถึงกระบวนท่าของแม่ท่าครั้งท่าหลัง คือ ตั้งแต่ท่าที่ 92-225 ส่วนใหญ่จะปฏิบัติซ้ำกัน เมื่อจัดหมวดหมู่แล้วจึงง่ายต่อการทำความเข้าใจ และจดจำกระบวนท่าได้อย่างแม่นยำ โดยจะรู้ว่าในแม่ท่าครั้งท่าหลังมีท่าอะไรบ้าง ซึ่งจะเป็นประโยชน์มากในการนำท่าต่าง ๆ ไปใช้ในการปฏิบัติทำอื่น ๆ เช่น ในการรบ การออกกราว การรำเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ เป็นต้น ดังนั้น การฝึกหัดแม่ท่าโขนลิง จึงมีความสำคัญมาก หากปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจนมีความชำนาญก็สามารถนำกระบวนท่าในแม่ท่าโขนลิงทั้ง 255 ท่าไปใช้ประกอบการแสดงโขนชุดอื่น ๆ กระบวนท่าที่สามารถนำไปใช้ได้เป็นประจำ ได้แก่ ท่าเก็บ ท่ากระตีบกลับ ท่าเลาะเลาะ ท่าหย่อง ท่ากระโดดลงวงหกคะเมนและ ตีลังกา เป็นต้น นอกจากนี้การฝึกหัดต่อกับกิริยาต่าง ๆ ซึ่งเป็นท่าเฉพาะของลิง เลียนแบบมาจากธรรมชาติ แล้วปรมาจารย์ได้นำมาปรุงแต่งให้เป็นท่าทางตามแบบนาฏศิลป์โขนลิง จำเป็นที่ผู้ฝึกหัดจะต้องเรียนรู้ดังนี้ 1. การคลาน 2. การเดิน 3. การยืน 4. การนั่ง 5. การเกา 6. การใช้หน้า 7. การใช้มือ เมื่อผู้ฝึกหัดปฏิบัติตามลำดับแล้วก็สามารถแสดงโขนเป็นตัวลิงได้

เป็นอย่างดี และถูกต้องตามแบบแผน หลังจากฝึกหัดแม่ท่าโขงลิง และอากัปกริยาต่าง ๆ แล้ว ลำดับต่อไปผู้เรียนก็ควรจรรยาถึงคัมภ์ เฉพาะที่ใช้ในการฝึกหัด กระบวนการรบ ซึ่งมีความจำเป็นมากสำหรับภารกิจที่ฝึกหัดต่อไป และด้วยเหตุที่กระบวนการนี้มีลักษณะที่แตกต่างกันมากมาย การบันทึกท่ารำจึงมีความสำคัญต่อวงการนาฏศิลป์โขงมาก การบันทึกสามารถอธิบายท่าทางในการรำให้เป็นหลักทางวิชาการ เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าต่อไป นอกจากนี้ยังเป็นการสืบทอดศิลปะการรำไว้ได้อย่างถูกต้อง ทั้งยังเป็นแนวทางในการประดิษฐ์คิดกระบวนการทำอื่น ๆ ให้มีเพิ่มมากขึ้น สำหรับนาฏคัมภ์นั้นก็ได้มีการบันทึกไว้ให้เป็นคัมภ์เฉพาะทางวิชาการของฝ่ายนาฏศิลป์โขงลิง นาฏคัมภ์ที่กล่าวถึงเป็นเพียงส่วนที่นำมาใช้กับกระบวนการรบ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์แล้วจัดหมวดหมู่ การปฏิบัติออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะที่ใช้เฉพาะศีรษะ ใบหน้า ลำคอ ไหล่
2. ลักษณะที่ใช้เฉพาะนิ้วมือ ข้อมือ แขน ข้อศอก
3. ลักษณะที่ใช้เฉพาะลำตัว เอว สะโพก หัวเข่า ช่อกขาและเท้า
4. ลักษณะที่ใช้รวมสรีระทุกส่วนของร่างกาย

ในการบันทึกกระบวนการรบจะกล่าวเฉพาะชื่อนาฏคัมภ์ โดยไม่อธิบายรายละเอียด ซึ่งผู้อ่านจะต้องดูความหมายของนาฏคัมภ์และทำความเข้าใจ เป็นผลทำให้ง่ายต่อการบันทึก

หลังจากที่ได้ศึกษาหลักการในการบันทึก เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษากระบวนการรบของญวณวรรแล้ว การศึกษาบทรามเกียรติ์ก็เป็นสิ่งสำคัญต่อกระบวนการรบ เพราะเป็นตัวกำหนดกระบวนการท่าทาง สำหรับบทรามเกียรติ์ที่นำมาวิจัยเป็นบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 เพราะบทพระราชนิพนธ์ทั้งสองรัชกาลเป็นบทที่กรมศิลปากรนำมาใช้แสดงเป็นประจำ บทรามเกียรติ์ดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับการกำหนดท่ารบของญวณวรร ดังนี้

1. การขึ้นต้นบทด้วยคำว่า บัดนั้น หรือ เมื่อนั้น ญวณวรรจะทำท่าท่าเอกลักษณ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นการบอกให้รู้ว่าบทที่กำลังจะกล่าวต่อไปนี้เป็นบทของตัวเอง

2. ไซ้บทที่กล่าวเป็นการออกท่าทางโดย

- แนะนำตัว เช่น สุคริพนฤทธิไกรใจหาญ, วายุบุตรวุฒิไกรใจหาญ, องคต
ห้าวหาญชาญสมร เป็นต้น
- ลำดับวงศ์บอกเผ่าพันธุ์ เช่น หลานท้าวหม่อมวานชาญสมร, ลูกพระนายร้ายแรง
กำแหงหาญ, ลูกพระอาทิตย์ชาญสมร เป็นต้น

เมื่อกล่าวบทแนะนำตัวหรือลำดับวงศ์ ญวนานรจะทำท่าทำจีบมือซ้ายเข้าอก

3. ท่ารบ ด้วยการเข้าท่าป้องกันในลักษณะต่าง ๆ เมื่อกล่าวถึงบทประพันธ์ที่ว่า
รับรองป้องปัดอสุรา โถมเข้าเช่นฆราวา หรือ โล่กระชิตติดพัน ฟันฟอน ราดูรอนรับรองว่องไว
เป็นต้น เมื่อกล่าวบทป้องกัน ญวนานรจะทำท่าเข้าป้องปัดอาวุธ หากเป็นอาวุธสั้นของยักษ์จะ
ใช้วิธีปัดลง ถ้าเป็นอาวุธยาวจะใช้วิธีกดปัดออก แต่ถ้าเป็นอาวุธของญวนานรด้วยกัน จะใช้วิธี
ตีกระทบอาวุธสูงระดับด้านหน้า

4. ท่ารบ ด้วยการจับ ในลักษณะต่าง ๆ เมื่อกล่าวถึงบทประพันธ์ที่ว่า รบชิตติดพัน
ประจัญติ ได้ทีโถมจับกุมภัณฑ์ หรือ โลดโผนโจนจ้วงทะเลลงพัน โจนจับกุมภัณฑ์ด้วยคักดา เป็นต้น
เมื่อกล่าวถึงบทว่าด้วยการจับ ญวนานรจะทำท่าจับตามกระบวนท่ารบ ท่าที่ 1, ท่าที่ 2 หรือ
ท่าที่ 3 แล้วแต่จะนัดหมายกับพญายักษ์ที่เข้ารบกัน

5. การข่มขู่ จะฆ่าให้ตาย กระทำเมื่อบทประพันธ์กล่าวว่า ตัวมึงดั่งหนึ่งมฤคิ วนั้น
จะม้วยวายปราณ (หนุมานรบโมยราณ) หรือตัวกูยกพวกพลากร จะมาราดูรอนยักษ์ (สุคริพนร
กุมภกรรณ) เมื่อกล่าวถึงบท การข่มขู่ ญวนานรจะแสดงท่าทางด้วยความโกรธ เพื่อให้
ฝ่ายศัตรูเกรงกลัว

6. ท่ารบด้วยการเหยียบในลักษณะต่าง ๆ เมื่อกล่าวถึงบทประพันธ์ที่ว่า โผนแผ่น
ขึ้นยืนเหยียบฆ่า กรขวาลวยชิงพระขรรค์ ญวนานรจะต้องปฏิบัติทำการขึ้นลอยท่าที่ 2 เพราะ
มีการกล่าวถึง การเหยียบฆ่า ซึ่งลอยท่าที่ 2 จะใช้ท่าซ้ายเหยียบฆ่า หรือ กวัดแกว่งพระขรรค์
ฤทธิ์รอน วานรเหยียบเข้าอสุรี ญวนานรปฏิบัติทำการขึ้นลอย ท่าที่ 1 หรืออาจจะใช้วิธีการ
เหยียบโดยไม่ต้องขึ้นลอย

7. แยกจากกัน เมื่อฝ่ายยักษ์ถูกสังหาร โดยคำประพันธ์จะกล่าวว่า กวัดแกว่ง
ตรีเพชรพอนพัน ก็สุดสิ้นวันด้วยฤทธา (หนุมานสังหารบรรลัยกัลป์) หรือเหยียบยักษ์ชักริ

เกรียงไกรแห่งกุ่มกัณฑ์บรรลัยด้วยฤทธา (หนุมานสังหารวิรุณจำบัง) เมื่อฝ่ายนญาวานร ลังหารฝ่ายนญายักษ์แล้ว นญาวานรก็จะกลับพลับพลา

เมื่อวิเคราะห์ดูแล้วจะเห็นได้ว่า หลักการในการกำหนดท่ารบต่าง ๆ ของนญาวานรขึ้นอยู่กับทบประพันธ์ ซึ่งจะมีลักษณะตามลำดับดังกล่าว โดยมีความสัมพันธ์กันระหว่างทบประพันธ์กับกระบวนท่ารบ สำหรับกระบวนท่ารบของนญาวานรที่ใช้กับทบประพันธ์นี้จะมีลักษณะที่เป็นท่าหลักในการปฏิบัติ หลักในการปฏิบัติกระบวนท่ารบของนญาวานรจะเริ่มต้นด้วยการจัดจ้องเพื่อคู่เชิง หาโอกาสในการเข้าต่อสู้ ซึ่งจะทำให้ไม่เสียเปรียบศัตรู และก่อนเข้ารบกัน ต่างฝ่ายจะปฏิบัติตามขั้นตอนดังนี้ 1. การท่ารบ 2. การเตรียมตัวรบ การท่ารบเป็นการเจรจาหักทลาย อันถือเป็นธรรมเนียมในการทำศึกสงครามแต่โบราณ สำหรับในการแสดงโขน การท่ารบจะเริ่มด้วยฝ่ายยักษ์เป็นผู้ทำก่อน แล้วฝ่ายลิงจึงจะทำบ้าง ในการท่ารบผู้แสดงจะตีบทในความหมายที่ถอดออกเป็นคำพูดได้ว่า "ตัวเราจะฆ่าเจ้าให้ตาย" ในการปฏิบัติท่ารบ จะเริ่มด้วยท่าไม่กลัว เมื่อฝ่ายยักษ์ทำท่าจะฆ่าเสร็จแล้ว ฝ่ายลิงจึงตบมือ กวักเรียกฝ่ายยักษ์ แล้วปฏิบัติท่าในความหมายที่ว่า เราจะฆ่าเจ้าให้ตาย" ตามกระบวนท่า จากนั้นจึงปฏิบัติท่าเตรียมตัวรบ โดยเป็นการจัดแจงแต่งกายให้รัดกุม ซึ่งศัพท์ทางนาฏศิลป์โขน เรียกว่า "การนุ่งผ้า" จากนั้นจึงทำท่าเงื่อ ซึ่งจะเป็นการดูท่าที และเตรียมพร้อมที่จะประอาวุธ แล้วยับป้อมรบจ้องศัตรู หากฝ่ายยักษ์ยังท่าท่ากริ้วโกรธ ฝ่ายลิงก็จะทำท่าหัวเราะ แต่ถ้าฝ่ายยักษ์ กระทืบเท้าขวาเข้ารบ ฝ่ายลิงก็กระทืบเท้าขวาเข้ารบเช่นกัน จากนั้นจึงเข้าท่ารบ

การแสดงกระบวนท่ารบของนญาวานร เป็นการต่อสู้ที่มีกระบวนท่าพลิกแพลงมากมาย ก็เนื่องมาจากอุปนิสัยของลิงที่มีลักษณะซุกซน โสดโผนและไม่อยู่นิ่ง จึงเป็นผลทำให้กระบวนท่ามีลักษณะที่แตกต่างไปจากกระบวนท่าอื่น ๆ เช่น ท่าหกกัด ท่าไขว้เท้า และท่าหลบหลีกต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกระบวนท่าที่เป็นการต่อตัวในแบบต่าง ๆ ซึ่งภาษานาฏศิลป์โขนลิงเรียกว่า "การขึ้นลอย" มีกระบวนท่าทั้งสิ้น 10 ท่า ดังนี้

1. การรบนขึ้นลอยสูง ท่าที่ 1	2. การรบนขึ้นลอยสูง ท่าที่ 2
3. การรบนขึ้นลอยหลัง ท่าที่ 1	4. การรบนขึ้นลอยหลัง ท่าที่ 2

5. การรบนขึ้นลอย ท่าที่ 1	6. การรบนขึ้นลอย ท่าที่ 2
7. การรบนขึ้นลอย ท่ามัจฉาน	8. การรบนขึ้นลอย ท่าไขว้เท้าผาดคอ
9. การรบนขึ้นลอย ท่าลอยบ่า	10. การรบนขึ้นลอย ท่าลอยพิเศษหลัง

แต่อย่างไรก็ตามกระบวนรบนก็ยังคงอยู่ในระเบียบแบบแผนที่ได้กำหนดไว้ ดังนี้

1. ท้ารบ
2. เตรียมตัวรบ
3. รบ
4. แพ้-ชนะ
5. เสียใจ-ดีใจ

จะเห็นได้ว่าลักษณะของกระบวนท่าที่ได้กำหนดไว้นี้ เป็นบริบทของการรบ ซึ่งก็มีความสำคัญมาก ส่วนในการรบเป็นการต่อสู้เพื่อต้องการชัยชนะไม่ให้ศัตรูมาทำร้ายตัวเองได้จึงทำทุกวิถีทางเพื่อป้องกันตัวเอง ดังนั้น ท่าทางในการรบจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องแสดงออกอย่างจริงจังให้สมกับที่ต้องมาต่อสู้กัน ลักษณะท่าทางในการรบ มีขั้นตอนดังนี้

1. เข้าป่า
2. จับ
3. ปัดออก
4. ขึ้นลอย

กระบวนรบ ในลักษณะจับทำนี้ เป็นกระบวนท่าหลักของผู้แสดงเป็นตัวลิง ซึ่งมีอยู่ 4 ท่าด้วยกัน ดังนี้

1. การรบท่า 1 เรียกว่า จับหนึ่ง
2. การรบท่า 2 เรียกว่า สามที่ไขว้

3. การรบท่า 3 เรียกว่า หกกัถ
4. การรบท่า 4 เรียกว่า นลาตหรือตาย

กระบวนรบท่าหลักไม่จำเพาะแต่ญวาวารเท่านั้นที่จะเป็นผู้ปฏิบัติ สิบแปดมงกุฎที่ใช้ปฏิบัติ กระบวนท่ารบที่เป็นลักษณะพิเศษเฉพาะญวาวารมี 2 ลักษณะ คือ

1. กระบวนท่ารบ ระหว่าง ญวาวาร กับ ญายักษ์
2. กระบวนท่ารบ ระหว่าง ญวาวาร กับ ญวาวาร

กระบวนท่ารบระหว่างญวาวารกับญายักษ์

1. หนมาน รบ วิรุณจำบัง
2. หนมาน รบ บรรลัยกัลป์
3. สุครีพ หนมาน องคต รบ กุมภกรรณ

กระบวนท่ารบระหว่างญวาวารกับญวาวาร

1. สุครีพ รบ พาลี
2. หนมาน รบ นิลพัท
3. หนมาน รบ มัจฉานุ

การรบท่าพิเศษเฉพาะตอนของญวาวาร มีความสำคัญต่อการแสดงโขนมาก ซึ่งอาจสรุปได้ ดังนี้

1. เน้นลักษณะการใช้อาวุธพิเศษต่าง ๆ ที่นำมาต่อสู้กันซึ่งมีทั้งอาวุธสั้น และ อาวุธยาว

2. เน้นบุคลิกลักษณะเฉพาะของพญายักษ์ที่มาต่อสู้กับพญาวานร เช่น บรรลัยกัลป์มีเชื้อสายนาคจึงทำให้ตัวสิ้น
3. กระบวนการรมมีท่าที่ออกแบบให้สอดคล้อง และสัมพันธ์กับบุคลิกลักษณะเฉพาะของพญายักษ์ ซึ่งมีทั้งท่าดึงอาวุธ ท่าคั่นฟองและท่าสาตทราย เป็นต้น
4. ท่ารมมีลักษณะเด่น ทำให้การดำเนินเรื่องสนุกสนาน ตื่นเต้นชวนติดตาม

กระบวนการรบของพญาวานรในการแสดงโขนนับเป็นส่วนที่สำคัญ ต่อการแสดงโขนมาก เพราะเนื้อเรื่องรามเกียรติ์ที่ใช้ในการแสดงโขน จะกล่าวถึงกระบวนการรบของพญาวานรเป็นส่วนใหญ่ และด้วยเหตุที่พญาวานร ทั้งสุคริพ หนุมาน และองคต ล้วนแต่มีบทบาทสำคัญจึงทำให้กระบวนการรบปรากฏใช้อยู่อย่างมากมาย และยึดถือเป็นหลักปฏิบัติในการแสดงของพญาวานร จากการศึกษาพบว่าปรมาจารย์ทางด้านนาฏยศิลป์โขนจึงได้กำหนดแบบแผนกระบวนการรบของพญาวานรไว้อย่างเป็นระบบ มีขั้นตอนการฝึกหัดที่ชัดเจน ตามลำดับอายุ ความสามารถ รูปร่าง และอุปนิสัย จะเห็นได้ว่ากระบวนการรบของพญาวานรในการแสดงโขนนับเป็นศาสตร์ที่ละเอียดอ่อน สมควรจะได้ศึกษาค้นคว้าให้ลึกซึ้งในส่วนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. หน่วยงานหรือสถาบันที่มีส่วนในการอนุรักษ์ ส่งเสริม พัฒนาศิลปะทางด้านนาฏศิลป์โขน ควรจัดให้มีการสัมมนา เพื่อวางระเบียบแบบแผนการแสดง กระทบการรบให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน
2. การประดิษฐ์กระทบทำรบขึ้นใหม่ ไม่จำเป็นต้องคิดใหม่ทั้งหมด หากแต่ผู้ประดิษฐ์นำกระทบทำเดิมมาประยุกต์ โดยคำนึงถึงลักษณะเฉพาะของสิง ซึ่งอาจจะมีกระทบทำรบที่แปลกและน่าสนใจเกิดขึ้นในวงการนาฏศิลป์โขน
3. เนื่องจากกระทบทำรบของพญาวานรต้องปฏิบัติร่วมกับพญายักษ์ ดังนั้น น่าจะมีการศึกษากระทบการรบของพญายักษ์ในการแสดงโขน เพื่อใช้เป็นตำราในการศึกษา ควบคู่กันไป